

พระวินัยกับการอนุรักษ์ป่าไม้*

สรวิชญ์ วงษ์สะอาด, ภัฏฐนาถ ศรีเลิศ และทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Corresponding Author, E-mail: s.dhammakosa @hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดเรื่อง พระวินัยกับการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยชี้ให้เห็นว่าธรรมชาติประกอบด้วยองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่มีความสัมพันธ์และเกื้อกูลกันทั้งในมิติทางกายภาพ เช่น ดิน น้ำ อากาศ และแสงแดด รวมถึงมิติทางเคมี เช่น แร่ธาตุและสารอาหาร ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของระบบนิเวศ ตามแนวพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อป่าไม้ในฐานะเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นส่วยป่าของภิกษุสงฆ์ ได้แก่ ป่าไม้ แม่น้ำลำธาร ถ้ำ ซอกเขา และเรือนว่าง การศึกษาพบว่า หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏในพระวินัยสามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ (1) หลักอนุญาต และ (2) หลักข้อห้าม โดยเฉพาะหลัก นิสสัย 4 ที่กำหนดกรอบการดำรงชีวิตของภิกษุเพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสียหายต่อป่าไม้และสิ่งแวดล้อม เช่น การห้ามขว้างขว้างน้ำลายหรือขับถ่ายลงในแหล่งน้ำ การทำลายพื้นดิน และการพรากรุกตาคาม นอกจากนี้ พระวินัยยังสนับสนุนการพัฒนาตนและสังคมผ่านหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ หลักภวนา 4 และหลักส่วยป่า ซึ่งช่วยหล่อหลอมจิตสำนึกด้านจริยธรรมสิ่งแวดล้อมบทความนี้ชี้ให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจริยธรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศทั้งบนบก ในน้ำ และในอากาศ เพื่อความสมบูรณ์และความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว

คำสำคัญ: พระวินัย; การอนุรักษ์ป่าไม้; วินัยสงฆ์; จริยธรรมสิ่งแวดล้อม; คำสอนทางพุทธศาสนา

* ได้รับทศรวม: 12 มิถุนายน 2568; แก้ไขบทความ: 4 ธันวาคม 2568; ตอบรับตีพิมพ์: 8 ธันวาคม 2568

Abstract

This academic article aims to examine the concept of Vinaya and forest conservation, highlighting that nature consists of interrelated biotic and abiotic components. These include physical elements such as soil, water, air, and sunlight, as well as chemical elements such as minerals and nutrients, all of which form the foundation of ecological systems. In Buddhist thought, the Buddha emphasized the importance of forests as suitable environments (sappāya) for monastic life, including forests, rivers, streams, caves, mountain gorges, and secluded dwellings.

The study reveals that principles concerning environmental conservation embedded in the Vinaya can be categorized into two forms: (1) permissions and (2) prohibitions. In particular, the principle of the Four Nissayas prescribes monastic conduct to prevent environmental degradation, such as prohibitions against spitting or excreting into natural water sources, damaging the ground, or destroying living vegetation (bhūṭāgāma). Moreover, the Vinaya promotes personal and social development through key teachings, including the Four Bhāvanās and the principle of Sappāya, which cultivate ecological awareness and ethical responsibility toward natural resources.

This article underscores the role of monks as ethical leaders in conserving and restoring ecosystems on land, in water, and in the air—thereby contributing to the long-term sustainability of the natural environment.

Keywords: Vinaya; Forest conservation; Monastic discipline; Environmental ethics; Buddhist teachings

1. บทนำ

มนุษย์มีความเชื่อดั้งเดิมว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต้องเคารพและดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล (ธนู แก้วโอภาส, 2549, หน้า 13) วิถีชีวิตของมนุษย์จึงไม่อาจแยกขาดจากระบบนิเวศได้ ทั้งในมิติทางตรงและทางอ้อม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม, 2530, หน้า 10) และก่อให้เกิดความไม่สมดุลของระบบนิเวศ (อุ่แก้ว ประกอบไวยทกิจ ปีเวอร์, 2531, หน้า 208) ป่าไม้ แม่น้ำ และลำธารจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในฐานะแหล่งต้นน้ำ แหล่งที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ แหล่งพักผ่อนของมนุษย์ และเป็นองค์ประกอบหลักของระบบนิเวศที่เชื่อมโยงสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตเข้าด้วยกันเป็นวงจรธรรมชาติ

ในบริบทสังคมร่วมสมัย ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ได้เร่งให้มนุษย์เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ความต้องการทางวัตถุที่ไม่รู้จักพอ ซึ่งมีรากฐานจาก “ตัณหา” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551, หน้า 101) ส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย การบุกรุกทำลายป่าไม้ และการเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในหลายพื้นที่ของโลก การขยายตัวของประชากรและความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรยังเป็นปัจจัยเร่งให้เกิดการทำลายป่า ซึ่งนำไปสู่ภัยธรรมชาติที่ย้อนกลับมาส่งผลกระทบต่อมนุษย์เอง

จากมุมมองเชิงระบบ ระบบนิเวศประกอบด้วยองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยกันอย่างแยกไม่ออก (นิตยา เลหาจินดา, 2546, หน้า 292) พระพุทธศาสนามองว่าสิ่งแวดล้อมที่ดีเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และหากมนุษย์ขาดหลักธรรม ย่อมไม่อาจดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง เพราะมนุษย์และสรรพสัตว์ต่างดำรงอยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตฺโต), 2538, หน้า 20)

พระพุทธเจ้าทรงมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับธรรมชาติ โดยทรงแสวงหาโมกขธรรมและบำเพ็ญสมณธรรมในป่า ป่าไม้ แม่น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติจึงมีบทบาทสำคัญทั้งในมิตินิเวศและมิติการฝึกจิตในพระพุทธศาสนา พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) (2535, หน้า 18) ชี้ให้เห็นว่า วิกฤตการณ์ในคุณค่าของป่าและการอนุรักษ์ป่าเป็นวัตร นอกจากนี้ พระวินัยยังบัญญัติให้ภิกษุยินดีในเสนาสนะอันสงัด (ที.ม. (ไทย) 10/90/120) เพื่อเกื้อกูลต่อการบำเพ็ญสมณธรรมและไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม

ด้วยเหตุนี้ บทความวิชาการนี้จึงมุ่งศึกษาวิเคราะห์บทบาทของ พระวินัยในฐานะกลไกทางจริยธรรมในการอนุรักษ์ป่าไม้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าพระวินัยได้ทำหน้าที่เพียงควบคุมความประพฤติของภิกษุเท่านั้น หากแต่ยังสะท้อนระบบคิดเชิงนิเวศและจริยธรรมสิ่งแวดล้อมที่สามารถประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยได้อย่างมีนัยสำคัญ

2. แนวคิดที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระไตรปิฎก

พระพระวินัยเป็นหลักคำสอนสำคัญที่มีบทบาทในการคุ้มครองรักษาป่าไม้และสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องในทุกยุคสมัย โดยมีความสอดคล้องกับหลักปรัชญาจลลมูลบาท ซึ่งอธิบายความเป็นเหตุปัจจัยและการพึ่งพาอาศัยกันของสรรพสิ่งแนวคิดด้านการอนุรักษ์จึงปรากฏทั้งในมิติพฤติกรรม วิถีชีวิต และกฎระเบียบที่ควบคุมความประพฤติของภิกษุ เพื่อให้หมู่คณะอยู่ร่วมกันอย่างสงบ และรักษาสภาพแวดล้อมให้คงอยู่ทั้งในมิติทางกายภาพ จิตใจ และปัญญา อันนำไปสู่ความสมดุลของระบบนิเวศและสันติสุขของสังคม (พระครูพัชรกิตติโสภณ (วิเชียร กิตฺติคุโณ), 2560, หน้า 39-43)

แนวความคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระวินัยปิฎกสามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) การอนุรักษ์โดยตรง และ (2) การอนุรักษ์โดยอ้อม

1. การอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรงในพระวินัยปิฎก การอนุรักษ์โดยตรงปรากฏในรูปของการบัญญัติสิกขาบทเพื่อรักษาความสมบูรณ์ของป่าไม้และพืชพรรณ ไม่ให้ภิกษุทำลาย แม้วาง หรือเผาป่า รวมถึงการควบคุมไม่ให้เกิดความเดือดร้อนแก่สรรพสัตว์และประชาชนในท้องถิ่น พระวินัยจึงทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมพฤติกรรม พร้อมบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน แสดงให้เห็นถึงความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาสำคัญปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ สิกขาบทที่ 2 เรื่องพระธนัญญุมภการบุตร ซึ่งสร้างกุฎีโดยเผาไฟจนก่อความเสียหายแก่สัตว์ และตัดไม้หลวงโดยมิได้รับอนุญาต พระพุทธเจ้าจึงทรงตำหนิและบัญญัติสิกขาบทห้ามถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ โดยตรัสว่า “ภิกษุใดถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ผู้นั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” (วิ.มหา. (ไทย) 1/89/78) สิกขาบทดังกล่าวสะท้อนชัดว่าพระพุทธองค์ทรงห้ามการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมิชอบ และถือเป็นแนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรงที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

2. การอนุรักษ์ป่าไม้โดยอ้อมในพระวินัยปิฎก การอนุรักษ์โดยอ้อมปรากฏผ่านสิกขาบทที่มุ่งป้องกันการทำลายสิ่งมีชีวิตในดินและโครงสร้างธรรมชาติ เช่น ปฐวิชนสิกขาบท ว่าด้วยการขุดดิน ซึ่งระบุว่า “ภิกษุใดขุด หรือใช้ให้ขุดซึ่งดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. (ไทย) 2/85/274) การบัญญัติดังกล่าวสะท้อนการตระหนักถึงผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กและต้นกล้า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ พระพุทธบัญญัติจึงทำหน้าที่เป็นกลไกปรับพฤติกรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อมทางอ้อม

นอกจากนี้ แนวคิดการยินดีในเสนาสนะอันสอดคล้องตามโอวาทปาติโมกข์ และพระสูตรต่างๆ เช่น อานาปานัสสตีสูตร และวนโรปสูตร ยังแสดงให้เห็นว่าป่าไม้เป็นทั้งพื้นที่แห่งการปฏิบัติธรรมและพื้นที่สร้างบุญกุศลผ่านการปลูกต้นไม้และบำรุงสาธารณประโยชน์ ซึ่งล้วนเป็นแนวทางการอนุรักษ์เชิงพุทธที่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

3. การอนุรักษ์ป่าไม้ที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศในพระไตรปิฎก

การแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระไตรปิฎกมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับมุมมองเชิงระบบนิเวศที่เห็นว่าป่าไม้ เป็นองค์ประกอบสำคัญของความสมดุลระหว่างมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม พระวินัยจึงมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นกฎควบคุมความประพฤติของภิกษุเท่านั้น หากแต่ยังทำหน้าที่เป็นกรอบจริยธรรมสิ่งแวดล้อม ที่ช่วยคุ้มครองป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งในมิติทางจิตใจ สังคม และระบบนิเวศโดยรวม แนวคิดดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้เป็น 4 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. ต้นไม้ในฐานะสิ่งมีชีวิตและหลักการไม่เบียดเบียน ความเชื่อว่าต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถรับรู้และตอบสนองต่อสิ่งเร้าได้ ปรากฏทั้งในองค์ความรู้ทางพฤกษศาสตร์ เช่น พฤติกรรมของต้นไม้ยวบ

ที่หุบใบเมื่อถูกสัมผัส และในคติความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน (พร รัตนสุวรรณ, 2536, หน้า 7-11) มุมมองดังกล่าวสอดคล้องกับหลักอหิงสาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเน้นการไม่เบียดเบียนชีวิตไม่ว่ารูปแบบใดในมิติของพระวินัย การตัดหรือโค่นต้นไม้โดยปราศจากเหตุจำเป็นถือเป็นการทำลายชีวิต และสำหรับภิกษุถือเป็นการล่วงละเมิดพระวินัยถึงขั้นอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา. (ไทย) 2/90/278) นอกจากนี้ พระวินัยยังสะท้อนคติความเชื่อของชุมชนที่มองว่าต้นไม้มีชีวะพระผู้มีพระภาคจึงทรงดักเตือนภิกษุที่โค่นต้นไม้เพื่อสร้างเสนาสนะว่า การกระทำเช่นนั้นย่อมก่อให้เกิดศรัทธาแก่ชุมชน (วิ.มหา. (ไทย) 2/89/278) แสดงให้เห็นว่าพระวินัยมิได้ควบคุมพฤติกรรมเพียงในเชิงศีลธรรมส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่คำนึงถึงผลกระทบทางสังคมและระบบนิเวศร่วมด้วย

2. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้ประมาณตามหลักพระวินัยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2537, หน้า 791-792) ชี้ให้เห็นว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติต้องมีปัญญากำกับ หากใช้เกินความจำเป็นย่อมนำไปสู่วิกฤตสิ่งแวดล้อม ในพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตของบรรพชิตถูกกำหนดผ่านหลัก “นิสสัย 4” ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ ได้แก่ อาหารจากบิณฑบาต ผ้าบังสุกุล เสนาสนะอย่างเรียบง่าย และยารักษาโรคอย่างหายากง่าย (วิ.ม. (ไทย) 4/73/101; 4/128/197) หลักนิสสัย 4 สะท้อนแนวความคิดดำรงชีวิตโดยใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ไม่สะสม ไม่ฟุ้งเฟ้อ อันเป็นรากฐานสำคัญของจริยธรรมสิ่งแวดล้อมในพระวินัย ตัวอย่างเช่น ปฐมเสนาสนสิกขาบทที่กำหนดว่าภิกษุซึ่งนำเสนาสนะที่ทำจากไม้ เช่น เติง ตัง ฟูก หรือเก้าอี้ไปวางกลางแจ้ง แล้วมิได้เก็บรักษาหรือมอบหมายให้ผู้อื่นดูแล ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา. (ไทย) 2/109/292) สิกขาบทนี้มีนัยสำคัญในการควบคุมการใช้ทรัพยากรไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลดการสูญเสีย และลดความจำเป็นในการใช้ทรัพยากรป่าไม้เพิ่มเติมโดยไม่จำเป็น

3. การเคารพประเพณีและความเชื่อในฐานะกลไกคุ้มครองป่าในบริบทสังคมไทย ความเชื่อเรื่องภูตผีเทวดา โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับ “รุกขเทวดา” หรือ “เจ้าป่า” ทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยยับยั้งการตัดไม้ทำลายป่า เพราะก่อให้เกิดความเกรงกลัวต่อผลกระทบหรือโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ (วิ.มหา. (ไทย) 2/89/277) พระสงฆ์ในหลายพื้นที่ได้นำทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ เช่น การผูกผ้าจีวรไว้ที่ต้นไม้ใหญ่ เพื่อกำหนดให้เป็น “เขตหวงห้าม” ทางศีลธรรม เรื่องเล่ากรณีภิกษุชาวเมืองอาทวิที่ตัดต้นไม้จนฟันถูกแขนของบุตรเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในต้นไม้ เป็นตัวอย่างที่สะท้อนว่าพระพุทธองค์ทรงใช้ตำนานและคติความเชื่อเป็นสื่อในการสั่งสอน เพื่อยับยั้งการทำลายป่าและปลูกฝังจิตสำนึกเรื่องการไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้ในเชิงสังคม วัฒนธรรม

4. การไม่ฝ่าฝืนกฎธรรมชาติและจริยธรรมสิ่งแวดล้อม หลักธรรมในพระพุทธศาสนาถือว่าสรรพสิ่งดำเนินไปตามเหตุปัจจัยและความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ต้นไม้จึงเป็นผู้ให้คุณแก่นมนุษย์ทั้งทางตรง เช่น ไม้และผลผลิตจากป่าและทางอ้อม เช่น การปรับสมดุลลมฟ้าอากาศและสิ่งแวดล้อมของโลก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557, หน้า 67) การทำลายป่าไม้เพื่อสนองความอยากหรือความ

เห็นแก่ตัวของมนุษย์จึงเป็นการฝ่าฝืนทั้งกฎธรรมชาติและจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา พระพรหมคุณาภรณ์ชี้ว่า มนุษย์ควรดำเนินชีวิตด้วย “ปัญญาในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ” มิใช่ใช้ธรรมชาติอย่างไร้ขอบเขต ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นความสัมพันธ์แบบเกื้อกูล หากมนุษย์ดูแลธรรมชาติ ธรรมชาติก็ย่อมตอบแทนด้วยความร่มเย็นสมบูรณ์ แต่เมื่อมนุษย์ล่วงเกินธรรมชาติจนเกินขอบเขตความเสียหายจากสิ่งแวดล้อมย่อมย้อนกลับมาส่งผลกระทบต่อมนุษย์เอง

4. คำสอนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

คำสอนในพระไตรปิฎกจำนวนมากมิได้กล่าวถึงป่าไม้ในฐานะทรัพยากรธรรมชาติเพียงอย่างเดียว หากแต่ได้วาง ฐานคิดเชิงจริยธรรม ที่เกี่ยวข้องกับการไม่เบียดเบียน ความมักน้อยสันโดษ และการใช้ป่าเป็นสัปปายะเกื้อกูลต่อการบำเพ็ญสมณธรรม ซึ่งเมื่อพิจารณาเชิงระบบนิเวศแล้ว ย่อมสะท้อนท่าทีของพระพุทธศาสนาที่สนับสนุนการคุ้มครองป่าไม้และความสมดุลของธรรมชาติอย่างเป็นระบบ ดังนี้

1. คำสอนเรื่องความไม่เบียดเบียนและไม่ทำลาย โอวาทปาติโมกข์ในพระสูตรตันตปิฎก ที่ฉนิกาย (ที.ม. (ไทย) 10/90/50-51) สรุปแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาไว้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ (1) หลักการ 3 คือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตให้บริสุทธิ์ (2) อุดมการณ์ 4 คือ ความอดทนอดกลั้น การมุ่งพระนิพพาน การไม่ทำผู้อื่นให้ลำบาก และการไม่เบียดเบียนในการขอและการใช้ปัจจัย (3) วิธีการ 6 คือ ไม่กล่าวร้าย ไม่ทำร้าย รักษาปาติโมกข์ รู้ประมาณในปัจจุบัน 4 อยู่ในเสนาสนะอันสงบ และประกอบความเพียรในอธิจิต ในอรรถกถาธรรมบทอธิบายเพิ่มเติมว่า ผู้ที่เบียดเบียนสัตว์อื่น “ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต” และ “ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ” โดยการไม่ทำร้ายเองและไม่ใช้ให้ผู้อื่นทำร้าย เรียกว่า “อนุปฆาโต” (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 42/333) เมื่อขยาย “หลักไม่เบียดเบียน” สู่มิติสิ่งแวดล้อม จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการไม่ฆ่าสัตว์ หากครอบคลุมถึงการไม่ทำลายองค์ประกอบของระบบนิเวศที่เกื้อกูลต่อสรรพชีวิต เช่น ต้นไม้ แหล่งน้ำ และพื้นที่ป่า แม้ข้อความมิได้ระบุคำว่า “ป่าไม้” โดยตรง แต่ “จิตตาธรรมแห่งความไม่เบียดเบียน” ย่อมมีนัยรองรับการคุ้มครองป่าอย่างชัดเจนในเชิงหลักการ

2. คำสอนเรื่องธุดงค์วัตรและการอยู่ป่า ธุดงค์เป็นข้อวัตรเพื่อขัดเกลาจิตใจและส่งเสริมความมักน้อยสันโดษ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, หน้า 93-94) ในธุดงค์ 13 ข้อ มีอย่างน้อย 2 ข้อที่สัมพันธ์กับป่าโดยตรง ได้แก่ อารัญญกัมมะ (ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร) และ รุกขมูลิกัมมะ (ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร) (พระพุทธโฆสเถระ, 2551, หน้า 87) ข้อวัตรดังกล่าวมีนัยเชิงอนุรักษ์ในระดับวิถีชีวิต กล่าวคือ ทำให้ภิกษุดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเรียบง่าย ลดการสร้างเสนาสนะฟุ่มเฟือย และใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างรู้คุณค่า อีกทั้งยังมีการอบคอบระมัดระวังไม่อยู่ใกล้ต้นไม้บางประเภทที่เกี่ยวกับเขตแดนความเชื่อหรือประโยชน์เฉพาะของชุมชน เพื่อไม่ก่อความขัดแย้งและไม่รบกวนธรรมชาติโดยไม่จำเป็นยิ่งไปกว่านั้น โคลิสาณิสสูตร (ม.ม. (ไทย) 13/173/195-200) ได้ระบุคุณธรรมของภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เช่น ความ

เคารพในสงฆ์ ความรู้จักประมาณในการบริโภค ความเพียร สติ สมาธิ และปัญญา ทำให้เห็นว่าการอยู่ป่าตามแนวพุทธธรรมมิใช่เพียง “เปลี่ยนสถานที่อยู่” แต่เป็นกระบวนการยกระดับคุณภาพจิต ซึ่งสัมพันธ์กับท่าทีการเคารพธรรมชาติและการอยู่ร่วมกับระบบนิเวศอย่างสมดุล

3. คำสอนผ่านอุปมาอุปไมยเกี่ยวกับป่าและต้นไม้ พระไตรปิฎกและอรรถกถาใช้อุปมาจากป่าและต้นไม้เพื่อสื่อธรรมอยู่เสมอ เช่น การเปรียบผู้ที่ปล่อยใจให้กิเลสครอบงำว่าเหมือนต้นไม้ที่มีกำลังไม่แข็งแรงถูกลมรบกวนได้ง่าย ตรงกันข้าม ผู้สำรวมอินทรีย์และมีความเพียรเปรียบเหมือนภูเขาหินที่ลมรบกวนไม่ได้ (ขุ.ธ. (ไทย) 25/(7)-(8)/26) อีกตอนหนึ่ง พระองค์ทรงเปรียบเทียบกลิ่นดอกไม้ กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณาว่าหอมเพียงชั่วคราว แต่กลิ่นของศีลเป็นกลิ่นสูงสุด หอมฟุ้งในหมู่เทวดาและมนุษย์ (ขุ.ธ. (ไทย) 25/54-55/43-44) อุปมานี้ทำให้เห็นการวางลำดับคุณค่าธรรมชาตินี้เป็นสิ่งงดงาม แต่คุณธรรมเป็นสิ่งที่ควรยิ่งกว่า และการใช้ธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าเป็นผลพวงของการมีศีล

นอกจากนี้ ในชาดกหลายเรื่อง ป่าถูกใช้เป็นฉากและสื่อในการสอนธรรม เช่น รุกขฉัมมชาดกที่เปรียบต้นไม้โตได้เร็วว่าง่ายต่อการหักโค่น ขณะที่หมู่ไม้ที่เติบโตเป็นกลุ่ม มีความมั่นคงกว่า (ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) 27/74/31) ซึ่งสามารถตีความเชิงร่วมสมัยได้ว่า การดูแลป่าต้องอาศัยพลังของความร่วมมือระดับชุมชนจึงจะเกิดความมั่นคงและยั่งยืน

4. ป่ากับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเสนาสนะอันศักดิ์โดยเฉพาะป่าไม้ ภูเขา และเรือนว่าง มักถูกยกเป็นเงื่อนไขสำคัญของการฝึกจิตและการตื่นรู้ ในวนปัตถสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุที่เข้าไปอยู่ในป่าทึบ สติที่ยังไม่ปรากฏย่อมปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นย่อมตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมสิ้นไป และบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (ม.ม. (ไทย) 12/190-194/204-206) แสดงให้เห็นว่า “ป่า” มิใช่เพียงสถานที่พักอาศัย แต่เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาจิตอย่างมีนัยสำคัญยิ่งไปกว่านั้น ในจุฬาสารัมมสูตร พระองค์ใช้อุปมาต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นไม้ กระพี้ เปลือก กิ่ง ใบเพื่อชี้ให้เห็นการเข้าถึง แก่นแห่งพระศาสนา (ม.ม. (ไทย) 12/311/346-348) และในพระสูตรอื่นยังเปรียบเทียบการตัดรากถอนโคนต้นไม้วางใจแต่ที่ว่างกับการถอนตัณหาและอวิชชาให้สิ้นไป (ส.นิ. (ไทย) 16/55/109) อุปมาเหล่านี้สะท้อนว่าป่าและต้นไม้เป็นทั้งสื่อการสอนธรรมและฐานประสบการณ์ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเรียนรู้เหตุปัจจัยและการดับทุกข์ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

สรุปคำสอนเกี่ยวกับป่าในพระไตรปิฎกจึงมิได้มองป่าเพียงในเชิงภูมิประเทศหรือทรัพยากรหากยกระดับป่าให้เป็นทั้งพื้นที่ทางจิตวิญญาณ และ ครู ที่สอนเรื่องความไม่เบียดเบียน ความถ้อยสัตย์ และการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล อันเป็นรากฐานของการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างในมิติพระวินัยและจริยธรรมสิ่งแวดล้อมตามแนวพระพุทธศาสนา

5. บทสรุป

จากการศึกษาพระวินัยกับการอนุรักษ์ป่าไม้ พบว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ความสำคัญต่อป่าไม้ และต้นไม้ในฐานะทั้งบริบทแห่งการปฏิบัติธรรมและสื่ออุปมาอุปไมยในการแสดงธรรมอย่างกว้างขวางไม่ว่าจะผ่านคำสอนเรื่องความไม่เบียดเบียน การไม่ทำลาย การสมทานจรดงค์วัตรที่เน้นการอยู่ป่าและอยู่โคนไม้ ตลอดจนคำสอนในชาดกและพระสูตรที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างป่ากับการบรรลุธรรม ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า ป่าไม้มีสถานะสำคัญทั้งในมิติของการดำรงชีวิต การฝึกจิต และการพัฒนาจิตวิญญาณในพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกัน พระวินัยทำหน้าที่เป็นกรอบจริยธรรมและกฎระเบียบที่ช่วยคุ้มครองป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติทั้งในเชิงตรงและเชิงอ้อม ผ่านการกำหนดข้อปฏิบัติและข้อห้ามเพื่อจำกัดพฤติกรรมของภิกษุไม่ให้ใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิต และไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศ อันสะท้อนแนวคิดการอนุรักษ์ที่ผสมผสานมิติศีลธรรม สังคม และธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม

ดังนั้น บุคคลและชุมชนในฐานะพุทธศาสนิกชนจึงควรน้อมนำหลักพระวินัยและคำสอนที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้มาปรับใช้ในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้ประมาณ และร่วมกันอนุรักษ์ผืนป่าให้คงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ แม้สาเหตุของความเสื่อมโทรมของป่าไม้จะมีหลายประการ แต่ปัจจัยสำคัญที่ไม่อาจมองข้ามคือ “ความเห็นแก่ตัว” และต้นเหตุที่ฝังอยู่ในจิตใจมนุษย์ ซึ่งเป็นรากเหง้าของการเบียดเบียนธรรมชาติ และสวนทางกับจิตวิญญาณแห่งพระวินัยและคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยตรง

6. องค์กรความรู้ที่ได้รับ

จากการสังเคราะห์สาระทั้งหมด บทความนี้นำเสนอองค์ความรู้ใหม่ว่าพระวินัยเป็นฐานคิดด้านนิเวศจริยธรรมที่บูรณาการการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมเข้ากับการพัฒนาจิตวิญญาณ โดยมองป่าไม้เป็นทั้งระบบนิเวศและพื้นที่ทางธรรมที่ต้องได้รับการอนุรักษ์ผ่านพฤติกรรม วินัย และเจตคติแห่งความไม่เบียดเบียน องค์ความรู้นี้สะท้อนให้เห็นว่า การอนุรักษ์ป่าไม้ในพระพุทธศาสนา มิได้เป็นเพียงประเด็นด้านชีววิทยาหรือทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการขัดเกลาจิตใจมนุษย์ให้เกิดการใช้ชีวิตอย่างรู้คุณค่า รู้ประมาณ และอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล นำไปสู่ความยั่งยืนทั้งในมิติสิ่งแวดล้อม สังคม และจิตวิญญาณ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ธนู แก้วโอภาส. (2549). *ศาสนาโลก*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- นิตยา เลหาะจินดา. (2546). *นิเวศวิทยาพื้นฐานสิ่งแวดล้อมศึกษา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พร รัตนสุวรรณ. (2536). *พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ: วิญญาน.
- พระครูพัชรกิตติโสภณ (วิเชียร กิตติคุณ). (2560). *ศึกษาวิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ในพระวินัยปิฎก*. (สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ). (2535). *พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า*. นิตยสารเสขิยธรรม, 2(9), 18.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2537). *คนไทยกับป่า*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพุทธโฆสเถระ (รจนา). (2551). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจอาสภมมหาเถระ)*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). (2538). *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. (2535). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. (2546). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม. (2530). *ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เอสโซ่สแตนดาร์ด.
- อู่แก้ว ประกอบไวยทยกิจ ปีเวอร์. (2531). *มนุษย์-ระบบนิเวศน์และสภาพนิเวศน์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.